

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**Joannis Bonaë, Eminentissimi S. R. E. Titulo S. Bernardi
Ad Thermas Cardinalis Presbyteri Opera Quotquot
hactenùs separatim edita fuerê Omnia**

Bona, Giovanni

Antverpiae, 1677

Cap. XX. Altarium usus & origo. Ligneane fuerint, an lapidea. De Oratoriis
privatis. Antimensia apud Graecos quid sint. De Ecclesiarum
consecratione, ejusque ritus antiquitate. Vetus Templorum ...

urn:nbn:de:hbz:466:1-10805

nis testis est vel invitus vir impius & Christiano nomini infensissimus Eunapius Sardianus, qui in *Edesio Fani Serapidis ruinam deplorans*, ibi Monachos introductos, & Martyrum Reliquias collocatas rabiosissimè exaggerat. Quod si aliqua facella sive Oratoria in villis erigebantur, Concilium Epaunense *can. 25.* prohibuit, ne Reliquiæ Sanctorum in illis collocarentur, nisi Clericos vicinæ Parochiæ adesse contingeret, qui sacris cineribus psallendi frequentia famularentur. Lego etiam apud Theodoretum & Sozomenum, erecta quandoque templa super tumulos Confessorum. Ille enim in *hist. religiosa cap. 24.* loculo Zebinæ Monachi maximum templum inædificatum scribit. Hic *lib. 8. Eccl. hist. cap. 19.* de S. Nilamnone Monacho agens, qui mortem à Deo impetraverat, ne onus Episcopale subiret, ait: *Templum super ejus sepulchrum indigenæ construxerunt.* Antiquissima tamen & ubique recepta consuetudo fert, ut Martyrum Reliquiæ in Altarium consecratione adhibeantur, quorum animas sub altari Dei Joannes in cælis vidit *cap. 6. Apocalypsis.* Hæc autem Martyrum veneratio ex eo dogmate fidei orta est, qua Sanctorum communionem credimus & fatemur. Fideles etenim, ut hoc factis profiterentur, in iis locis ad orationem & ad divina mysteria participanda conveniebant, in quibus Sanctorum ipsana posita erant, ut ea ratione, quam status defunctorum permittit, cum illis communicarent. Per illa siquidem representatur Ecclesia triumphans, quæ sic aliquo modo cum militanti communicat, & sacrificio nostro interest. Nam licet ipsa ipsana & ossa Sanctorum absente anima sensu careant, respectum nihilominus dicunt ad animam quæ in cælis est, & ipsis inest semen quoddam resurrectionis, & æternitatis. Hac eadem de causa veteris Ecclesiæ Patres Episcopos Orthodoxos sub altari sepelire consueverunt, ut cum ipsis sacrificia & ordinationes fierent: quia ad servandam fidei unitatem, & ad legitimam successionem indicandam communionem viventis Episcopi cum Antecessore defuncto necessariam existimabant. Apparet hujus moris vestigium in collatione Catholicorum cum Donatistis habita Carthagine tempore Innocentii I. *cognitione prima cap. 204.* nam ibi Donatus Episcopus Sitifensis Orthodoxus dixit: *supra corpus Episcopi Catholici Presbyterum ordinavi, & Deo volente ordinabitur illic Episcopus.*

CAPUT XX.

Altarium usus & origo. Ligneane fuerint, an lapidea. De Oratorii privati. Antimensia apud Græcos quid sint. De Ecclesiarum consecratione, ejusque ritus antiquitate. Verus Templorum structura. Ad quid fontes vel putei in atrio. Sua singulis loca tributa. Discreta mulieres à viris. De Sanctuario seu Presbyterio, & de sede Episcopali.

I. **A**Nnexa templis sunt altaria, quæ semper ad usum sacrificii extitisse in typum, & testimonium illorum, in quibus sacrificium Missæ ex Christi institutione offerendum erat, demonstrat Demochares in prolixo opere de Missa adversus Misoliturgos *Tom. 1. cap. 15.* Ea primum ab Adamo erecta fuisse non dubitamus: nam primus omnium sacrificium obtulisse creditur, suosque filios docuisse frugum & animalium primitias offerre Deo; cujus verò structuræ altaria illa fuerint, an sub dio, an in loco clauso & Deo specialiter consecrato, ut putat Jacobus Boulduc *lib. 1. de Ecclesia ante legem cap. 1.* cum de his Scriptura fileat, non est facile definire. His igitur omissis, quæ ad nostrum institutum non pertinent, de altaribus novi testamenti agendum est, in quibus corporis & sanguinis Christi sacrificium incruentum immolatur. *Habemus altare,* inquit Apostolus ad Hebr. *cap. 13. de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt:* altare scilicet, in quo conficitur & distribuitur Eucharistia, ut expliçant catholici Doctores. Tertullianus *lib. de orat. cap. 14.* *Nonne solemnior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris?* Et *lib. 1. ad uxorem cap. 7.* *Aram Dei mundam proponi oportet.* Cyprianus *epist. 66.* *Neque enim apud altare Dei meretur nominari in Sacerdotum prece, qui ab altari Sacerdotes & ministros voluit avocare.* Optatus Milevitanus, quem Sectarii reprehendunt, quod tanti faciat altaria: *Quid est, inquit, altare, nisi sedes Domini nostri?* Et infra. *Altaria in quibus obtulerunt olim Cyprianus, Lucianus, & ceteri Martyres confragisti, unde à multis pignus salutis perperuæ, tutela fidei spes resurrectionis æternæ accepta sunt.* Tanta erat Donatistarum rabies adversus Catholicos, tam immane odium, ut altaria frange-

frangerent tanquam polluta, in quibus celebraverant. Sacrificia enim Cæciliani, & eorum qui cum ipso communicabant, impura esse & Deo exosa prædicabant: quorum insaniam post multa sæcula Græci schismatici imitati sunt, altaria veluti inquinata lavantes, in quibus Latini sacrum obtulerant. Primis Ecclesiæ sæculis an lignea fuerint, vel lapidea, non liquet. Utraque crederim tempore persecutionis usitata, prout rerum locorumque opportunitas ferebat. Usus autem ligneorum magis expeditus erat, quia facilius de loco in locum transferri poterant. Plerique Scriptores asserunt à S. Sylvestro constitutum, ut altaria lapidea essent; sed hujus decreti nulla mentio apud Antiquos reperitur. Concilium Epaunense anno 509. celebratum statuit cap. 26. ut altaria, nisi sint lapidea, infusione Chrismatum non sacerentur. Altaris quoque lapidei tanquam communiter tunc usitati meminit Gregorius Nyssenus, qui eodem sæculo quo Sylvester claruit, *Orat. in baptismum Christi* his verbis: *Nam & Altare hoc sanctum cui adfirmamus lapis est natura communis, nihil differens ab aliis crustis lapideis, ex quibus parietes nostri extruuntur, & pavimenta exornantur: postquam vero Dei cultui consecratum atque dedicatum est ac benedictionem accepit, mensa sancta est, altare immaculatum, quod non amplius ab omnibus promiscue tangitur, sed à solis Sacerdotibus, usque venerantibus contrahatur.* Hæc de altari lapideo Nyssenus, ligneum vero eo ipso seculo Athanasius commemorat ad *Solitarios* dicens, *Cum raris subsellia & Cathedram & mensam, erat enim lignea, & vela Ecclesiæ.* Ex quibus intelligimus, promiscuum tunc usum in Oriente lignei & lapidei viguisse. Etiam in Africa erant tempore lignea, ut ex Optato Milevitano manifestum est lib. 6. Refert enim facta à Schismaticis altaria in iis locis, in quibus ligna abundabant: rasa autem, ubi lignorum inopia erat, ne forte novis erigendis ligna deessent. Erant & altaria argentea, nam in libro Pontificali legimus, Constantinum Magnum fecisse in Basilica Constantiniana altaria septem ex argento purissimo, pensans singulum libras 260. Et Sixtus III. obtulisse dicitur Basilicæ sanctæ Mariæ altare argenteum purissimum pensans libras 300. Postea sancivit Ecclesia, ut nemini liceat celebrare, nisi in altari lapideo consecrato; sed quis hoc primum certa lege firmaverit, Sylvesterne an alius, adhuc incertum est. Erant autem olim diversæ altarium structuræ: nam aliquando uni

tantum columnæ mensa lapidea superjacebat, quale describitur lib. 20. *historiæ Miscellæ*, altare Deiparæ Virginis in Blackernis, qualia sunt etiam hodie altaria quædam subterranea Romæ in Ecclesia S. Cæciliæ. Aliquando quatuor columnis eadem mensa suffulta erat, & de his altaribus loquitur Synesius in fine *Cataltasis*, *Sacratas columnas amplectar, quæ puram & incontaminatam à terra mensam sustinent.* Interdum duæ solæ columnæ ex utroque latere ipsum altare sustinebant, suntque adhuc Romæ in cryptis & cœmeteriis quædam hujusmodi altaria duabus vel pluribus innixa columnis, quibus Christiani tempore persecutionis ibidem latentes utebantur. Denique nonnulla quadro superposita ædificio tumuli formam referebant, tanquam Martyrum sepulcra; quæ propriè altaria quasi altæ aræ dicebantur.

II. Et hæc quidem altaria fixa & immobilia loco adherent, in quo construuntur: sunt autem & alia portatilia & motoria; quæ Episcopi iter agentes secum olim ferebant, ut in his possent extra Ecclesiam in locis ab ea remotis celebrare. Horum meminit Ven. Beda lib. 5. *hist. cap. 11.* & Hincmarus Remensis in *Capitulis* editis anno XII. sui Episcopatus, hoc de illis sancivit: *Nemo Presbyterorum in Altari ab Episcopo non consecrato cantare præsumat. Quapropter si necessitas poposcerit, donec Ecclesia, vel altaria consecrentur, & in Capellis etiam, quæ consecrationem non merentur, tabulam quisque Presbyter, cui necessarium fuerit, de marmore, vel nigra petra, aut litio honestissimo, secundum suam possibilitatem, honestè affectatam habeat, & nobis ad consecrandum afferat, quam secum cum expedierit deferat, in qua sacra mysteria secundum ritum Ecclesiasticum agere valeat.* Ex hoc decreto palam fit, quinam veteri ritu altaris portatilis usus sit, nimirum cum in altaribus fixis nondum consecratis, vel in Oratoriis privatis, quæ consecrari nec solent nec debent, celebrandum est. Ipsa verò privata Oratoria in domibus Principum & nobilium virorum permittuntur, ut notissimum est: & de iis canonicæ sanctiones insertæ sunt *Capitularibus Caroli Magni lib. 6. cap. 101. & 205. & lib. 7. cap. 329.* prohibetur, ne Missæ celebrentur in locis non consecratis & incongruentibus, nisi causa hostilitatis & longinquitineris; & id in altaribus ab Episcopo consecratis. Legitur idem statutum in Concilio Parisiensi sub Ludovico Imperatore lib. 1. cap. 47. & in *Capitulari Theodulfi Aurelianensis cap. 11.* Græci altaria portatilia non habent, sed eorum

vice utuntur Antimensis, cuius nominis ratio hæc est, quod ea adhibeant loco mensæ sive altaris. Extat horum consecratio in Euchologio Græcorum pag. 648. & ibi in notis Jacobus Goar longam & insulsam affert Joannis Citri Episcopi disputationem cœcutientis in hujus nominis assignanda etymologia. Quid fiat, explicat idem Goar ex Scriptoribus Græcis. Sunt videlicet quidam panni altarium ritu & vice consecrati, quibus à multis sæculis utitur Ecclesia Orientalis, cum Liturgiam celebrare contingit in altari non consecrato. Theodorus Balsamon in expositione can. 31. Concilii Trullani. *Ideo, inquit, reperta sunt Antimensia, & sunt à Pontificibus, quo tempore celebrant dedicationem Ecclesie, ut ponantur in sacris Mensis, quando permitti Antistitis oblatio Liturgie fit in Oratorio.* Et Manuel Charitopulus lib. 3. *juris Orientalis*, Antimensia non in omnibus altaribus poni docet, sed in his tantum, de quibus nescitur, an sint consecrata.

III. Templorum autem consecratio è veteri testamento ad novum, ab Apostolis ad successores emanavit; arque hunc ritum servavit Ecclesia totius Orientis & Occidentis consensu. Sunt qui Evaristo Papæ ejus originem adscribunt, sed multò certius est Apostolicum institutum esse, nisi dicamus ab hoc Pontifice scripto promulgatum, quod sola traditione ab Antecessoribus acceperat. Aut fortè addidit ad veteres ceremonias, ut sine Missæ sacrificio Basilicæ non consecrarentur, ut ex illo referunt Canonum collectores. Alii ex adverso scribunt ante imperium Constantini Magni nullas fuisse Ecclesiarum dedicationes propter metum persecutionis; in quorum sententiam facilè ibo, si de publicis & solemnibus agant: si verò de privatis & clam peractis sermo sit, nullatenus illis consentire possum, nam veterum patrum testimonio jam supra evici, semper Christianos suas Ecclesias habuisse, quas ab Episcopis, Mosaicæ legis exemplo, & Apostolica institutione edoctis divino cultui certis ceremoniis consecratis, nemo certè negabit, cui perspecta sit in rebus etiam minoris momenti illorum temporum disciplina. S. Cæciliam inducias à Deo petiisse legimus, ut domus sua in Ecclesiam consecraretur, integro sæculo ante Sylvestrum. De aliis Ecclesiis Apostolicis temporibus Romæ dedicatis, diximus supra. Accedit huic assertioni robur ex eo quod scribit lib. 10. historiarum Eusebius Cæsariensis: describens enim lætum & tranquillum statum Ecclesie, postquam Constantinus Christianæ Religionis adscriptus fuit, emi-

casæ ait in omnium vultu divinam quandam hilaritatem, cum templa viderent paulò ante destructa rursus à solo in immensam altitudinem erigi, & longè majori cultu ac splendore, quàm illa, quæ prius demolita fuerant, nitescere. Et initio cap. 3. ait: *Votivum nobis ac desideratum spectaculum præbebat, dedicationum scilicet festivarum per singulas urbes, & Oratoriorum recentium structurarum consecrationes.* Et post pauca. *Jam verò Antistitum absolutissimæ ceremonie, & accurata sacrificia Sacerdotum, & divini quidam augustique Ecclesie ritus hinc psalmos canentium, & reliquas nobis divinitus traditas voces auscultantium, illinc divina & arcana obeuntium ministeria.* quibus verbis Eusebius lætitiâ Christianorum describit, consecrationes & sacrificia, quæ prius occultè fiebant, jam publicè peragi spectantium, cum maxima majestâte & solemnitate. Tantæ verò religionis hæc consecratio fuit, ut impius ac penè sacrilegus haberetur, si quis in ecclesia nondum consecrata synaxim fecisset. Nihil clarius ad hoc probandum quàm S. Athanasii Apologia ad Constantium, cuius potissima pars in eo versatur, ut se purget apud Imperatorem, quod in ecclesia nondum absoluta & consecrata sacrificium celebrasset. Cur autem oleum in altaris consecratione adhibeatur, edisserit grandiloquo sermone Dionysius in fine cap. 4. *Ecclesiasticæ Hierarchie*, ex quo hujus moris antiquitas demonstratur: Finis non erit, si in his immorari, & calamo indulgere voluero. Sisto igitur, & ad veterem templorum structuram transeo, cuius notitia necessaria est, ut veteris Ecclesie ritus facilè percipi possint.

IV. Christianorum templa sic olim erant disposita, ut veteris Templi Hierosolymitani, quantum fieri poterat, similitudinem quandam præ se ferrent, & ad illius formam proximè accederent. Ea constabant variis membris & ædificiis, quæ si vellem singillatim describere, nimis in longum hic liber protraheretur. Multæ enim occurrunt in eorum explicatione difficultates, quæ Eruditorum torquent ingenia, nec facilè expediti possunt. Prolixis igitur ac fere inutilibus disputationibus omissis, ea breviter attingam, quæ ad propositum mihi argumentum spectant. Quæ fuerit ecclesiarum forma ante Constantinum, incertum est; nam Eusebius, qui eas jussu Diocletiani solo æquatas scripsit, earum formam non descripsit. Credibile tamen est, piissimum Principem amplioribus quidem spatiis eas instaurasse, sed ex iis quæ destructæ fuerant, ædificiū typum sumpsisse, qui in veterum Scriptorum lucubra-

cubrationibus usque in hodiernum diem perstat. Eusebius *lib. 3. de vita Constantini cap. 34. & sequentibus*, Templum Hierosolymis ab eo constructum graphicè pingit. Fufius autem & accuratius *lib. 10. historiarum cap. 4.* aliud templum cum omnibus suis ædificiis describit, quod in urbe Tyro magnificè erexit illius civitatis Episcopus Paulinus, cui idem Eusebius hoc mirabile ecclesiasticæ historiæ opus dedicavit, ut ex initio huius libri decimi apparet. Gregorius quoque Nazianzenus Ecclesiam, quam pater Nazianzi extruxerat, eleganter expressit oratione quam in funere ipsius patris recitavit. Paulinus item Nolanus exactam Basilicæ delineationem nobis reliquit. *ep. 12. ad Severum, & Natali 9. ad 10. S. Felicis.* Ex his & aliis Antiquorum monumentis apertè colligitur, Græcorum & Latinorum templa ejusdem olim schematis fuisse: & primò quidem, quod attinet ad situm, ita erant disposita, ut ad ortum solis æquinoctialem verterentur. Tertullianus testis est in Apologetico *cap. 16. Indo suspicio quod innotuerit nos ad Orientis regionem precari.* Et ad *Valentinianos cap. 3.* alludens ad Christianorum ecclesias, ut ipsimet Sæctarii agnoscunt, ait: *Nostra columba domus simplex, editis semper & apertis & ad lucem. Amat figuram Spiritus Sancti Orientem.* Auctor libri *Apostol. Constit. lib. 2. cap. 61. Ecclesia sit longa ad instar navis ad Orientem conversa.* Eusebius templum Paulini testatur sese ad radios Solis orientis aperuisse. *Isidorus lib. 15. Origin. cap. 4. Antiqui, quando templum construerebant, Orientem spectabant æquinoctialem, ut qui deprecaretur reftum aspiceret Orientem.* Sed de hac re ejusque causis fufius egi in *Tract. de divina Psalmodia cap. 6. §. 2.* Hic autem mos adeò exactè à Monachis nostris olim servabatur, ut non solum majus altare, sed & reliqua omnia ad Orientem versa sint. Paulinus tamen Nolanus *epist. 12. asserit, se in Basilica quam ædificavit hunc morem neglexisse.* *Prospectus, inquit, Basilicæ, non ut usitator mos est, Orientem spectat, sed ad Domini mei B. Felicis Basilicam pertinet, memoriam ejus aspiciens, quod verò non omnia altaria, quæ in eadem ecclesia sunt, ad ortum respiciant, sic excusat Walfridus Strabo cap. 4. Cognoscimus non errasse illos vel errare, qui templis vel noviter Deo constructis, vel ab idolorum squalore mundatis propter aliquam locorum opportunitatem in diversas plagas altaria statuerunt, quia non est locus ubi non sit Deus. Verissima enim relatione didicimus in Ecclesia, quam apud Eliam Constantinus Imperator*

*cum Matre Helena super sepulchrum Domini miræ magnitudinis in rotunditate constituit: itemque Romæ in Templo, quod ab antiquis Pantheon dictum à B. Bonifacio Papa, permittente Phoca Imperatore, in honorem omnium Sanctorum consecratum est: in ecclesia quoque B. Petri principis Apostolorum, altaria non tantum ad Orientem, sed etiam in alias partes esse distributa. Hæc cum secundum voluntatem vel necessitatem fuerint ita disposita, improbare non audemus. Sed tamen usus frequentior & rationi vicinior habet in orientem orantes converti, & pluralitatem maximam Ecclesiarum eo tenore constitui. Narrat Præcopius *lib. 1. de bello Persico cap. 17. Dianæ & Iphigeniæ templa in urbe Comana Deo à Christianis consecrata fuisse, nihil immutata structura: in quibus, aliisque similibus necessarium fuit ad veterem situm altaris constructionem accommodare.**

V. Partes verò seu membra præcipua cujusque templi quædam fuerint, præcitati auctores docuerunt. Prima pars Atrium seu vestibulum dicebatur, spatium scilicet clausum, amplum, & quadratum, porticus habens columnis sustentata vel in omnibus lateribus, vel in tribus aut duobus, sive in uno dumtaxat ante aditum Basilicæ, & desuper extructas cellas. Medium erat sub dio positum patenti planitie, & ante fores aquæ salientes, seu putei & canthari ac conchæ, ne Christiani illotis manibus templum adirent. Eusebius in descriptione templi à Paulino extructi: *Hic, ait, sacrarum expiationum signa posuit, fontes scilicet ex adverso Ecclesie structos, qui interiori sacrarium ingressuris copiosos latices ad abluendum ministrarent. Eidem lotioni positum fontem in atrio Basilicæ Vaticanæ Paulinus Nolanus commemorat *epist. 33. ad Alethium, ubi cantharum ministra manibus & oribus nostris fluentia ructantem fastigiatus solido ære tholus ornat, & inumbra, non sine mystica specie quatuor columnis salientes aquas ambiens. Idem *epist. 12. ad Severum,***

*Sancta nitens famulis interluit atria lymphis
Cantharus, mirantum que manus lavat amne
ministro.*

Ita Leo Magnus fontem cum cantharo ante Basilicam S. Pauli condidit addito hoc epigrammate,

*Vnda lavat carnis maculas, sed crimina purgat,
Purificat que animas mundior amne fides.
Quisque suis meritis veneranda sacraria Pauli*

*Ingrederis, supplex abluē fonte manus.
Perdiderat laticum longæva incuria cursus,
Quos tibi nunc pleno cantharus ore vomit.
Provida Pastoris per totum cura Leonis
Hæc ovibus Christi largæ fluentia dedit.*

Meminit etiam aquæ lustralis in vestibulo templi Synesius Episcopus *epist.* 121. & ubi fontes, aut putei haberi non poterant, fodiebantur cisternæ, ut Paulinus testis est *Natali* 9. *S. Felici* in descriptione templi à se constructi.

*Forfitan hæc inter cupidus spectacula quæras,
Vnde replenda fit hæc tot fontibus arca dives,
Cum procul urbs, & ductus aquæ prope nullus ab
urbe*

*Exiguam huc tenui demittat limite guttam.
Respondebo: nihil propria nos fidere dextra,
Nil ope terrena confidere: cuncta potenti
Deposuisse Deo, & fontes præsumere cælo.
Denique cisternas adstruximus undique testis,
Capturi fundente Deo de nubibus amnes,
Vnde fluant pariter plenis cava marmora labris.*

Hodie in atrii Basilicarum conchæ & labra ponuntur, & aquâ sale conspersâ, ac sacerdotali benedictione sanctificatâ replentur, qua fideles frontem aspergunt, cum templum ingrediuntur. Hujus autem aquæ usum ab Apostolica traditione emanatum, & Alexandri I. decreto stabilitum docet Baronius anno 132. Porro in porticu ante fores ecclesiæ stabant Pœnitentes primi ordinis, de quibus supra actum est *Cap. XVII.* Erat & ibidem locus egenis stipem mendicantibus attributus: licet enim illis, sicut & cæteris fidelibus, precum causâ templi fores paterent, non tamen intus ab orantibus eleemosynam petere permittebantur, ne sacra agentibus, Deumque precantibus molesti essent. Propterea, ait Chrysostomus *hom.* 28. ad Populum Antioch. *ante Ecclesiæ & Martyrum monumenta pro foribus pauperes sedent, ut nos ex hujusmodi spectaculo multum capiamus utilitatis.* Et Gregorius Nazianz. *orat. de amore Pauperum, Petitionum gemitus internis templi cantibus ex adverso respondet, atque adversus mysticas voces miserabilis luctus excitatur.*

VI. Secunda pars ipsa aula Basilicæ erat, ad quam patebat aditus per tres portas, quarum media magnitudine & ornamentis alias superabat. Proximus januæ intra Ecclesiam occurrit Narthex, locus in quo primum viciniore portæ infideles, tum Catechumeni, & Pœnitentes se-

cundi ordinis commorabantur. Post Narthecem sequitur Naon sive ipsum templum cancellis vel tabulatis à Narthecē separatam, in quo stabant inferiore partem occupantes Pœnitentes tertii generis: post quos manebant Fideles servatâ sexus & ordinis distinctione, nam viri à mulieribus, virgines à nuptis, Monachi à Secularibus separati erant. Pœnitentes quarti gradus orabantur cum fidelibus, à Sacramentorum participatione abstinentes, donec plenariam absolutionem consequerentur. His Eligius Noviomensis in sinistra parte templi stationem assignat *hom.* 8. ad Pœnitentes: *Cur ergo in sinistra parte ecclesiæ positi estis? Non sine causa usus Ecclesiæ hoc obtinuit, sed quia Dominus in iudicio oves, hoc est justos, à dextris; hædos vero, id est peccatores, à sinistris ponet.* Mulieres autem à viris vetustissima consuetudine segregatas clarissimè ostendunt Philo *de vita supplicum, Constitutiones Apostolicæ lib.* 2. *cap.* 61. Augustinus *de Civit. Dei lib.* 22. *cap.* 8. Cyrillus Hierosolymit. *in Præfatione Catecheseon, Ordo Romanus, & alii quos in re nemini ignota inutile est recensere.* Virgines quoque seorsum à nuptis stetitisse Origenes docet *tract.* 26. in Matthæum: *Venit, inquit, ad nos traditio talis, quasi sit aliquis locus in templo, ubi virginibus quidem consistere licet & orare Deum; exparte autem thorum virilem non permittebantur in eo consistere.* Consentit Ambrosius ad Virginem lapsam *cap.* 6. *Quomodo tibi actu illo ignominioso non veniebat in mentem habitus virginis? Et paulo post. Nomen vel illum locum tabulis separatam, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiose matronæ & nobiles certatim currebant tua oscula petentes quasi sanctioris & dignioris? Alicubi invenio datum locum mulieribus in sublimi specula propè testudinem clathris interpositis, ut à virorum consortio, & colloquio subducerentur. Narrat Amphilocheus præcepisse Basilium, ut vela è speculis suspenderentur, & si quæ mulier deprehensa esset caput emittere ad respiciendum, dum sacra agebantur, extra communionem fieret. Dicitur quoque idem Basilium apud Amphilocheum, sive Chrysostomus, ut alii scribunt, Diaconum sibi ministrantem ab altari submovisse, eo quod mulierem sursum in tabulato manentem procaciter inspexisset. Favet Gregorius Nazianzenus *in somnio de templo Anastasie* his verbis de seipso concionante:*

*Denique virginei cætus, matronæ & honestæ,
Et testis aures ad mea verba dabant.*

Nec

Nec solum dum starent in Ecclesia, sed etiam dum irent, hæc virorum & mulierum distinctio servabatur. *Confluunt populi ad Ecclesias, ait Augustinus lib. 2. de Civit. Dei cap. 28. casta celebratè, honesta utriusque sexus discretione.* Erat enim in illis, ut sapienter scribit Tertullianus de præscript. cap. 43. *gravitas honesta, apparitio devota, & processio modesta.*

VII. Tercia pars Sanctuarium, sive Sacrarium, vel Presbyterium complectebatur, quod erat sub aspide cancellis vel parietibus conclusum. In eo altare majus eminebat, & aliud minus, quod Græci *Prothesim* vocant, in quo dona præparantur. Erant & Clericorum ac Presbyterorum subsellia pro cuiusque gradu & dignitate, & in loco editiori sedes Episcopalis, quam Prudentius *Hymno de S. Hippolyto* sublime tribunal vocat, & Nazianzenus in *sepe citato somnio* sublimem thronum. Ideo autem altior erat, ut ex ea posset Antistes populum monere, circumspicere, & custodire. *Nunquid aliud, ait Ambrosius lib. de dignit. Sacerdotali cap. 6. interpretatur Episcopus, nisi super inspector? Maxime cum in solo in Ecclesia editiore sedeat.* Hunc ipsum thronum in altissimo loco positum à Paulino Tyrio asserit Eusebius, cum magnificentum ejus templum describit. Id verò ex Apostolica institutione habet Ecclesia, nam idem Eusebius *lib. 7. hist. cap. 19.* thronum seu cathedram Jacobi Apostoli primi Hierosolymorum Episcopi adhuc suis temporibus extantem à fidelibus coli summa veneratione testatur. quod si Patres Concilii Antiocheni apud Eusebium *lib. 7. cap. 30.* Paulum Samolatenum reprehenderunt, quod altum sibi thronum in Ecclesia statuisset: Si Severus Sulpitius *Dialogo 2. celsa sede residentes Episcopos arguit: illos tantum hæc objurgatio castigat, qui modum excedentes ac veluti in folio regali sedentes tyrannicam sibi in Clerum dominationem usurpabant.* In ipsum autem Presbyterium nefas olim fuit secularibus ingredi, ut Germanus Constantinopolitanus docet, hanc sacratiorem templi partem latissime explicans, in *Theoria rerum Ecclesiasticarum.* Vetuit hoc Concilium Turonense *II. can. 4.* statuens, ut pars illa, quæ à Cancellis versus altare dividitur, choris tantum psallentium Clericorum pateat. Ad orandum verò & communicandum Laicis & Fœminis, sicut mos est, pateant Sancta Sanctorum. quem canonem Capitulari suo inseruit Carolus Magnus *lib. 7. cap. 203.* Hoc idem sancivit Syno-

cus Romana sub Eugenio II. *c. 33. Ut nulli Laicorum liceat in eo loco, ubi Sacerdotes, reliquæ Clerici consistunt, quod Presbyterium nuncupatur, quando Missa celebratur consistere, ut libere ac honorifice possint sacra officia exercere.* Repetit hoc Decretum in sua Synodo Leo IV. & addit, ne seculares intra sacros Cancellos tentent accedere, nisi Episcopo permittente. At Ambrosius Mediolanensis ne Theodosio quidem Imperatori hoc permittere voluit, ut narrat Theodoretus *lib. 5. cap. 17.* Sozomenus *lib. 7. cap. 24.* & Nicephorus *lib. 12. cap. 41.* Synodus Trullana *can. 69.* nemini licere edixit intra septa altaris ingredi, excepto Imperatore, cum dona sua offerre vellet. Solius igitur oblationis causâ id permittitur Imperatori, sed crescente licentia & disciplina corruente, etiam thronum in sacrario Imperator sibi erexit Patriarchali sublimiorem. In Gallia negatum Laicis oblationes ferre ad altare, sed Sacerdos vel Ministri extra septa egrediebantur, ut eas ab illis acciperent: aliquando tamen id solis fœminis vetitum, non autem viris, ut docet Lupus in notis ad citatum canonem Trullanum. Plura de templis eorumque structura & ædificiis scire cupienti, abundè satisficient, Leo Alatus in tractatu *de Narthece veteris ecclesie, & de templis recentiorum Græcorum,* itemque in dissertatione *de Solea veteris Ecclesie edita inter ejus Symmilita,* de qua etiam diffusè agit vir eruditissimus Petrus Possinus in *Glossario tom. 1. Georgii Pachymæris: Julius Cæsar Bulegerus Opusc. de templo; Jacobus Goar in notis ad Euchologium pag. 13. & sequentibus: Joannes Dartis in Comment. Decreti de consecr. dist. 1. tract. de Ecclesiis, earumque origine & forma.* Legendus quoque Procopius de ædificiis Justiniani, qui *lib. 1.* templum S. Sophiæ & S. Michaelis in Anaplo describit, & *lib. 5.* templum Deiparæ Hierosolymis magnificentissime constructum. Structuram verò S. Sophiæ fusiùs exprimit Georgius Codinus *lib. de originibus Constantinopolitanis;* cujus etiam extat elegans descriptio versibus exametris in Codice Græco-M. S. Palatino Bibliothecæ Vaticanæ, quam nuper edidit, ac eruditissimis commentariis illustravit Carolus du Fresne. Nobis ad alia properantibus ista sufficiunt.